

VIKTOR RYDBERG

I SVENSK FILOSOFI

EN PERIODINDELNING OCH EN KARAKTÄRISTIK

Av professor ALF NYMAN, Lund

I DAGSPRESS och radio talas för närvarande åtskilligt om »den svenska livsformen». Det framhålles såsom angeläget för oss svenskar att just nu, i de världsomvälvande händelsernas och den påträngande propagandans tider, besinna oss på denna »livsform», klargöra den för oss själva och andra, behjärtas dess värden under den omutliga föresatsen att värja den mot envar, som söker förvrída eller förintä den.

Till denna »svenska livsform» höra förvisso även de gestaltningar, varunder den inhemska spekulationen framträder genom tiderna. Så sant som det överhuvud finnes något förtjänt att kallas »svenskt» — svenskt tungomål, svenskt kynne, svensk rättsordning, svensk musik, svensk dikt o. s. v. —, så sant bör det också finnas något på det rena tänkandets vädjobana, som röjer sitt svenska ursprung; sin svenska tradition, om ej annat!

Obestridligen möter man även på den filosofiska forskningens i mångt och mycket så internationaliserade fält en *svensk* stilart, röjande sig ej minst i det sätt, varpå man hos oss upptager och införlivar, omformar eller avvisar de utifrån bjudna uppslagen. Det Tegnériska:

»All bildning står på ofri grund till slut» — besitter visserligen full giltighet också för det filosofiska kulturarbetet i vårt land. I *sin* mån avspeglar detta de stora sekulära tankeströmningarna över kontinenten och de brittiska öarna — kunde helt enkelt icke tänkas utan dem. »Självförsörjning» och »autarki» på den andliga odlingens plan är ett oting, som kan falla endast chauvinismen in att vilja uppställa som ett eftersträvansvärt ideal. Men den andliga strålning svensk filosofi allt ifrån sin begynnelse mottagit utifrån, den återspeglar den på sitt egendomliga sätt, upptager och omdanar den enligt sina sär-

egna behov, sin läggning. Alldeles som man inom svensk arkitektur- och möbelhistoria med fog talar om en svensk renässansstil samt, längre fram i tiden, om en »gustaviansk rokoko», så kan man också på filosofihistoriens område ha skäl att tala om likartade, *försvenskade* tankestilar. De importerade tankemönstren antaga efter hand inhemsk form. Och även om den andliga införseln på detta speciella område betydligt överstiger utförseln, så har den hos oss eggat till egna försök och egna omstöpningar av det mottagna tankegodset — vare sig detta ägt tysk, fransk eller engelsk ursprungsbeteckning. Det sagda gäller lika mycket för den filosofiska *barockens* som för den filosofiska *rokokons* och *romantikens* avläggare i svenskt land. »Nationerna äro hvarandras läromästare», skrev också Viktor Rydberg, med hänsyftning till Sveriges och Nordens förhållande speciellt till Tyskland, i en artikelserie i *Handelstidningen* april—maj 1857. Han tillade: »Vi hafva fått boktryckarekonsten och reformationen från Tyskland; vi hafva fått Hegelska filosofien, pickelhufvorna och det militäriska prygelstraffet från samma håll. Vi hafva gifvit och emottagit både godt och ondt.» Med nödiga förändringar kan detsamma sägas beträffande vår litterära och filosofiska import från Frankrike och England. Från samtliga dessa kulturkretsar har svensk filosofi bevisligen mottagit åtskilligt, från det ena landet till vissa tider mera, mindre till andra.

För så vitt det ena eller andra inflytandet för ett visst givet tidsskede överväger och trycker sin prägel på våra inhemska systemanordningar, så frestas man lätt att härfpå grunda en allmän periodindelning av vår svenska filosofi. Gör man detta, bör det helt visst ske under full vetskap om den förgrovande och sönderskärande schematism, vartill all ovarsam periodindelning kan förfalla. Under de begreppsvalv en sådan uppstyckning i »tidevarv» och »skeden» slår, rinner historiens flöde i obruten ström vidare. Det kan vara befogat att härvid erinra om den tyskjudiska historiefilosofen Theodor Lessings djupsinniga gyckel med sådana forskare, som »fermt yxa sönder det förflutna i skarpt avgränsade tidevarv och t. ex. låta en Maximilian den förste gå till sängs en kväll under medeltiden för att nästa morgon till sin bestörtning vakna i 'Nyare tiden' — eller som äro i stånd att skriva: 'detta problem medgiver *fem* lösningar', 'i Nyare tiden gives det *sex* strömningar', 'denna nations historia sönderfaller i *åtta* perioder', o. s. v. Ty dylika uppklyvningar äro enligt Lessing alltid endast 'arbetstankar', varmed vår vilja söker bemästra

det historiska skeendets kaos och slå under sig det levande. Att göra dem till mera än till en slags kulturhistoriska meridianer och longituder, är rationalistisk vidskepelse.» (Anfört från min uppsats »Historien som mytdiktning. Gravbrev för Theodor Lesing», i boken »Filosofiskt och ofilosofiskt», Lund 1935, sid. 195.)

Nogav. Periodindelningar har sina vådor, om vilka man bör vara väl medveten. Men å andra sidan är det svårt att helt undvara dem, för överblickens skull. Lorenzo Hammarsköld, vår svenska filosofis förste hävdateknare, har också upprättat en sådan. Med ögonmärke på det till varje tid förhärskande europeiska inflytandet indelar han utvecklingen i följande huvudepoker:

1. den *skolastiska* — från 1500-talets början till slutet av 1600-talet, eller med tvenne ledande tänkarenamn: från Rudbeckius till Johan Billberg;
2. den *kartesianska* — från 1600-talets slut till omkring 1730: Billbergs och Andreas Rydelius' tid;
3. den *leibnizianskt-lockeska epoken*. — Detta skede övergriper emellertid ytterligare å ena sidan den tyska wolffianismen, å andra den franska encyklopedismens tid och sträcker sig från 1720-talet till 1796, eller från Strokireh och Wallerius till Boëthius och Benjamin Höijer; samt slutligen:
4. den *kantianskt-idealistiska tankeepoken* — från 1790-talet till tiden omkring 1820, eller från Boëthius och Höijer till Hammarskölds egen filosofiska samtid.

Längre sträcker sig av naturliga skäl ej Lorenzo Hammarskölds periodindelning. I stort sett ha senare forskningarna kunnat bekräfta den — med vissa jämkningar. Sålunda bör det framhållas, att Andreas Rydelius' lundensiska kartesianism var långt ifrån någon osjälvständig kopia av den franske mästarens. Rydelius' filosofi, sådan den träder oss till mötes i hans klassiska verk »Nödiga Förnuftsöfningar», röjer också förtrogenhet med Cambridgeplatonisternas läror, framför allt med Henry Mores. Därjämte söker den mildra den strängt mekanistiska naturfilosofi, Cartesius utvecklat, och vill bereda utrymme även för ändamålsorsakerna i sin världsförklaring. (Härom närmare i min uppsats »Lundensisk filosofi genom tvenne århundraden», intagen i samlingen »Från Platon till Einstein», Stockholm 1933, sid. 93—110.)

Här får alltså retuscheras så, att den »svenska livsformen» hos det kartesianska skedet träder klarare fram! Och i fråga om den

leibnizianskt-lockeska dubbelepok, som den betecknas hos Hammarsköld, är det att märka, att den vid sidan av inflytelser från tysk och fransk upplysningsfilosofi därjämte företer djupa försänkningar inom engelsk, speciellt skotsk *moral sense*-filosofi; ett sakförhållande, som med styrka påvisats i Torgny T:son Segerstedts arbete »Moral Sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi» (Lund 1937, sid. 151—494). Hela raden av det senare 1700-talets svenska tänkare, alltifrån Daniel Boëthius och Nils von Rosenstein, genom Carl Gustaf af Leopold och Thomas Thorild, fram till lundafilosoferna Lars Peter Munthe och Anders Lidbeck, har direkt eller på omvägar hämtat uppslag och idéer ifrån de skotska *moral sense*-filosoferna: — från Shaftesbury, Joseph Butler, Francis Hutcheson, David Hume och, icke minst, från Adam Smith. Professor Segerstedt kan med full rätt därför säga om »de centrala tankarna i den filosofi, som dominerade i Sverige, innan Kantianismen bröt igenom» — alltså om den epok, som Lorenzo Hammarsköld mindre träffande angav som den »leibnizianskt-lockeska» —, att dessa tankar »till sin väsentliga natur utformats i England och Skottland»; varmed han dock ingalunda vill ha sagt, »att den franska upplysningsfilosofien varit utan betydelse» (a. a. sid. 492). Emellertid hänvisar han till »det allmänt kända förhållandet, att även den franska upplysningsfilosofien i stor utsträckning står i beroende av den brittiska filosofien», dels även därtill, »att de svenska filosoferna ofta hos fransmännen tagit fasta just på det, som de även funnit hos engelsmännen». — Det visar sig alltså, att det utgående 1700-talets svenska filosofi haft sitt ansikte mera vänt mot *väster* än mot *söder*. Den har varit mera flersträngad och rikare nyanserad i sitt inre förlopp än man hittills vetat om. Ej nog härmed. Ty detta förut jämförelsevis förbisedda skotska inflytande sträcker sig därjämte jämkande och förtonande in i den kantianskt-idealistiska tänkareepok, som Hammarsköld daterar från 1790-talet till in på 1820-talet. Därigenom får även detta filosofiska skede hos oss sitt säregna kynne, blir i sin mån »svensk livsform», väl artskild från t. ex. tysk under samma tid.

Fattas därefter skedet *efter* 1820 i sikte, så behärskas detta, också inom svensk spekulation, närmast av den uppstigande hegelianismens idéer (5:te perioden). Hegels dialektiska system gick då sin strålände rond genom världsdelen. Särskilt under 1830-, 40- och 50-talens år utvecklade det »en tjuskraft och en suggestiv styrka, som endast kan jämföras med aristotelismens under högskolasti-

kens dagar» — jag anför detta från uppsatsen »Lundensisk filosofi» (jfr ovan sid. 319. Det var den mansålder, då det — ånyo med uppsatsens ord — »trollband intelligenser sådana som Strauss, Vischer och Feuerbach, Marx och Lassalle i Tyskland, Cousin i Frankrike, Vera i Italien och i de skandinaviska länderna, en Snellman i Helsingfors, en J. L. Heiberg, en Hans Bröchner och en Rasmus Nielsen i Köpenhamn» — och då det inom vår egen lärda odling mer eller mindre begärligt omfattades av akademiker som Ebbe Samuel Bring, Lorenz Fredrik Westman och Paul Genberg i Lund samt av panegyrikern och den dristige plagiatorn F. G. Afzelius i Uppsala; många andra på t. ex. teologiens och historieforskningens område att förtiga.

Men den hegelianska svallvågen bröts efter hand mot den nu allt klarare framträdande svenska »personlighetsfilosofien», kulminerande i Christopher Jacob Boströms rationellt-idealistiska system. Från och med 1800-talets mitt vidtager så den svenska hegelianismens och den svenska boströmianismens stora brottningskedde, såsom jag (i samma uppsats) förslagsvis betecknat denna epok (6:te perioden).

Denna bältespänning förlänar svikt och rörelse åt ett par årtionden i vår vetenskapshistoria. För forskaren erbjuder den otväxlingar och aggressioner av förblivande värde. Trots överord och grovheter — de senare få skrivas på C. J. Boströms personliga konto — skulle man icke velat vara den förutan. Den *måste* helt enkelt komma, så motsatta som de båda med varandra tävlande systemen nu en gång voro. »Det ena — Boströms — är till sin grundtyp statiskt, det andra dynamiskt; det ena förkunnar en tidlöshetsfilosofi, det andra ger en utvecklingslära, det ena är transcendent-teistiskt, det andra immanent-panteistiskt; i det förra är personligheten allt, i det senare endast ett försvinnande moment i det absolutas självutveckling» (»Från Platon till Einstein», sid. 106).

Nu är det visserligen sant, att brytningarna mellan svensk hegelianism och svensk personlighetsfilosofi ingalunda upphörde med Boströms död, 1866; men den skarpaste fasen av denna strid var lyktad. Överordens tid var förbi. Även annat tillkom. Efterhand fingo nämligen de båda varandra bekämpande systemen gemensamma fiender i de materialistiska, naturalistiska och positivistiska tidsrörelser, som från kontinenten och England fortplantade sig över till oss och in på 60- och 70-talen gjorde sig alltmera gällande i vårt land. Namn som Ludwig Büchner, John

Stuart Mill och Herbert Spencer började att nämnas. Nya arbetskrafter anmäla sig och gamla lägga upp. Det blir icke längre lika lätt att vara »idealist» — av blåa fanan! som ett eller ett par decennier tidigare.

Allt detta vållar, att man torde kunna sätta året 1870 som ungefärlig tidsgräns mellan tvenne epoker inom svenskt filosofiskt 1800-tal och att man utan att alltför mycket våldföra sig på de idéhistoriska sammanhangen kan behandla tiden 1870—1930 som ett skede för sig — låt vara med sina väl särpräglade underepoker och tidsschatteringar. I mycket framstår det som ett de *personliga krisernas* skede, under tilltagande spänning mellan erfarenhetsfilosofi och spekulaton, realism och idealism, religiös och irreligiös livsinställning (7:de perioden). Tänkare som Pontus Wikner och Vitalis Norström beteckna i sin män denna de djupgående krisernas tidsålder i ett tidigare, respektive ett senare, mera dramatiskt stadium. Väsentligen är det filosofiska avvärjnings- och arriärgardesstrider dessa båda män föra mot olika former av tidens naturalism — varvid det dock (som hos Norström) kan inträffa, att den *vikande* parten sliter vapnen från de dristigast förföljande förtrupperna (fiktionalism, pragmatism) och vänder dem mot huvudstyrkan (naturalismen och utvecklingsläran).

Som den första tänkaregestalten inom detta de personliga krisernas skede framstår likväl *Viktor Rydberg*. Han är icke blott den svenska skönlitteraturens mest lysande namn från dessa årtionden; en man, vilken därtill som självlärd och självständig forskare gjort vägande insatser på religionshistoriens, på bibelkritikens och kulturhistoriens områden. Han åtnjuter vidare icke blott anseende som en av den tidens mest gedigna publicister — ja, som den, vilken mer än någon annan det offentliga ordets man uppburit rollen av svenskt nationalvett och nationalsamvete. Han betyder mera. Harald Høffding kallar honom i en recension »den svenske Lessing». Oscar Levertin hedrar honom (i sin Rydbergessä) med prakttiteln »Sveriges Erasmus». Som filosofisk föreläsare, essäist och kritiker har han gjort beaktansvärda insatser i sin samtids bildning. I mångt och mycket står han här som en vågtunga mellan tvenne kulturepoker; med förutsättningar inom den 6:te och med avgörande verkningar inom 7:de perioden av svensk filosofihistoria enligt den här föreslagna indelningen. Därtill intager han en ärofull plats i den räckta av filosofiskt-litterära dubbelbegåvningar, som synes vara så karakteristisk för svensk

odlingshistoria — man behöver endast nämna en Georg Stiernhielm, en Carl Gustaf af Leopold, en Thomas Thorild, en Erik Gustaf Geijer, en Esaias Tegnér, en Pontus Wikner, vilka samtliga tillhörde denna typ av tvehövdade, vittert-spekulativa ingenier. I denna rad av filosoferande diktare och diktande filosofer framstår Viktor Rydberg som en av de mest typiska; ja mer än någon annan kunde han göra skäl för tillnamnet: »mannen med två huvuden». I kraft av sitt dubbelingenium företer han även drag, som ofta till hans fördel skilja honom från hans samtids svenska katederfilosofer och akademiska tänkare. Han var visserligen student. Han hade till och med legat ett läsår vid akademien i Lund för juridiska studier och därunder försörjt sig någorlunda med att handleda skolynglingar och studenter i latin och bispringa dem i konsten att översätta sin Horatius. Men i allt övrigt, och icke minst i filosofien, var han en *selvmade man*. Han fann sina vägar och sina favoritförfattare på detta område själv. Han skapade sin egen filosofiska prosa, vilken kan anses mönstergill. Och även om det är obestriddigt, vad Karl Warburg i sin »Lefnadsteckning» säger om honom, att han också som filosof väsentligen var en »germanernas lärling», utan dokumenterad kännedom om samtida fransk och engelsk spekulatation, så tillkommer honom i gengäld förtjänsten att ha följt *väl* med i den tyska faclitteraturen. Han gjorde den och dess diskussioner i god tid bekanta för svensk bildningspublik. Som tränad publicist höll han också god utkik i tidskrifterna och förlagskatalogerna och torde i det hänseendet ofta ha legat en hel hästlängd före universitetsfilosoferna. Det är sålunda Rydberg, som gör den Schopenhauer-Hartmannska pessimismen känd hos oss genom en serie populärvetenskapliga föreläsningar under 1870-talets senare hälft. Det är också Rydberg, som i sin kritik av materialismen utgår från Friedrich Albert Lange och Otto Liebmann — före honom obeaktade storheter inom svensk filosofisk allmänbildning. Det är likaledes han, som hänvisar till Lotze. O. s. v.

Det andliga kraftfält, varinom Viktor Rydberg som filosofisk författare och föreläsare först kom att röra sig, spände sig likvisst mellan andra poler. Huvudspänningen stod mellan polerna hegelianism och boströmianism å ena sidan, mellan polerna Büchnersk materialism och tysk »teism», å andra. Starkast attraherades han av denna sistnämnda. Av den s. k. tyska »teismen», särskilt sådan den i senromantisk riktning utformats hos Fichte den Yngre (= Immanuel Hermann Fichte, Johann Gottlieb Fichtes son), hade

Rydberg tämligen tidigt, och kanske redan under sitt studieår i Lund (1850—51), mottagit starka intryck; och ännu långt in på 1860-talet stävade hans tänkande fram i dess kölvatten. — I spelet mellan dessa varandra skarpt motsatta kraftpar söker Viktor Rydberg också finna sig tillrätta på det sättet, att han strävar att *förbinda* med varandra Fichte den Yngres och Christopher Jacob Boströms filosofiska grundidéer, under *avvisande* av både hegelianism och materialism, vilken senare efter hand blev huvudfienden för honom.

Til de nämnda fyra tankepolerna kommer redan under 1870-talets senare hälft, och framdeles ända in på 1890-talet, den tyska nykantianismen. Ja, man kan tryggt säga, att denna kraftpol med åren vann en allt större betydelse för honom. Härvid stå Otto Liebmann, Friedrich Albert Lange och — längre fram — även Alois Riehl i främsta planet, inlänkande hans tänkande i alltmera kritiska och kriticistiska banor. Men då äro strängt taget både hegelianism och materialism utmönstrade för honom. Spelet står närmast mellan tysk »teism», tysk nykantianism och svensk boströmianism. Det gäller för Rydberg att finna en antaglig balans mellan dessa tre ståndpunkter. Att slå sig definitivt igenom till den åskådning som med en Friedrich Albert Lange i metafysiken ser en »begreppsdikning», en slags abstrakt begreppslyrik, var honom icke möjligt; därtill satt han alltför fast i den yngre Fichtes »teism» och monadlära; därtill voro också de religiösa behoven alltför djupt rotade i honom. Och att å andra sidan underskriva, paragraf för paragraf, Boströms rationella idealism med dess dristigt stigande skala av »personligheter» upp till den »absoluta personligheten» eller Gud: det förbjöd honom hans filosofiska samvete; därtill torde också boströmianismen till hela sin struktur ha varit något för kal och poesilös för honom. Men därför väger det också oavgjort mellan dessa tre ståndpunkter. Så till vida bekräftas det, att också inom filosofien är det s. k. trekropsproblemet olösligt — eller i varje fall av Rydberg lämnat olöst. Men det har skänkt oss de djupt tänkvärda, ofta stämningsburna utredningarna i de 4 banden av hans »Filosofiska föreläsningar» och essäerna i hans »Varia». Det har också skänkt oss mycket av hans djuplodande lyrik och hans stora tankedikter.

Dessa antydningar må uppfattas endast som en första *grov kon- tur* — ett försök att med hjälp av ett par koordinater bestämma Viktor Rydbergs filosofiska 'ort' i förhållande till såväl inhemsk som främmande 1800-talsspekulation. Vad som resulterat ur de

tanke- och känslokonflikter, som arbetet att böja samman de motspänstiga motiven framkallat hos honom, äger långt mindre karaktären av ett slutet system än av ett »liv i idéer», för att anföra ett tänkvärt ord av Harald Høffding. — Även därmed tjänar man emellertid filosofien. Och om *tänkaren* Rydberg kan ytterligare det vitsordet avgivas, att han utifrån de i tidens medvetande givna förutsättningarna och tvärs igenom sina inre självuppgörelser oförtrutet sökt sig fram mot en »svensk» livsform på den allmänna spekulatonens område. Detta har skett på ett sådant sätt, att han med fog kan ställas som en av portalfigurerna för den period av svensk 1800-talsfilosofi, som den här följda periodindelningen kännetecknat som den inbrytande naturalismens och de »personliga krisernas» skede.
